

SUT EMIZUVCHILARNING EKOLOGIYASI VA AHAMIYATI

Saparova Niginabonu Ulug'bekovna
BuxDU Agranomiya va biotexnologiya fakulteti
3- bosqich talabasi
E-mail: niginasaparova60@gmail.com

Annotatsiya : Ushbu maqolada sut emizuvchilarning ekologiyasi haqida so'z yuritilgan. Tabiatda ularning ahamiyati haqida batafsil ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: sut emizuvchi, hayvon, sinf, ekologiya, tip, okean, Antarktidadan, quruqlik, agranomiya, kenja tip.

Kirish qism. Sutevizuvchilar umurtqali hayvonlar kenja tipining eng yosh sinflaridan hisoblanadi. Ular yer yuzida Antarktidadan tashqari barcha qit'alarda quruqlik va okeanlarda tarqalgan. Sutevizuvchilarning keng tarqalganligi, bu hayvonlarning yuqori darajada tuzilganligi bilan bog'liq. Tibetda 6 ming m balandlikda yovvoyi qo'y va echkilar, Arabistonning giyohsiz cho'lu-sahrolarida ohular podasi uchraydi. Markaziy Tyanshanda 3-4 ming m balandlikda yumronqoziq, sug'ur, yovvoyi echkilar, yovvoyi qo'ylar va irbis uchraydi. Himolayning 6 ming m gacha bo'lgan balandliklarida qo'ylar, hatto bo'rilar 7150 m balandlikka ko'tarilganligi ma'lum. Iqlimlashtirish natijasida esa bir joyda uchraydigan sutevizuvchilar turlari boshqa hududlarga tarqatilgan. Lekin, shunga qaramasdan ayrim 490 tur cuturevizuvchilar ma'lum shart-sharoitlar bo'lgandagina yashaydi.

Asosiy qism. O'rta Osiyoda yoz oylaridagi jazirama issiq ko'pgina kemiruvchilarning hayotini chegaralab qo'yadi. Agar yumronqoziq 20 minut jazirama issiqda ushlab turilsa, u halok bo'ladi. Janubiy Amerikadan MDH ga olib kelib iqlimlashtirilgan nutriyaning yashash sharoiti shuni ko'rsatadiki, qaerda suvning yuza qismi muzlamasa yoki uzog'i bilan bir oygina muzlasa, o'sha yerda nutriyalar yashab ketadi. Chunki muz nutriyalarning suv ostidan o'simlik ozuqasini topishga halal beradi. Shunga qaramasdan ayrim sutevizuvchilar borki, (oq tovushqon) ular uya qurmasdan butun yil bo'yi faol hayot kechiradi va -300S suvuqqa hamda +350S issiqqa chidab yashaydi. Oq tovushqonlar Yakutiya'dagi -680C li sovuqqa va yozda bo'ladigan +350S li issiqqa chidaydi, shunday sharoitda Yakutiya'da tulkilar ham yashaydi. Tulkilar O'rta Osiyoning +500C li issig'iga va -300S li sovug'iga chidaydi. Namlik sutevizuvchilarning tarqalishiga unchalik ta'sir qilmaydi. Faqat usti yalang'och yoki terisida juni kam bo'lgan suv ayg'irlari va buyvollargina qurg'oqchilikdan qiynaladi. Shuning uchun ham ular namli tropik hududlarda tarqalgan. A.N.Farmozovning ma'lumotlariga ko'ra 90 sm li qorli hududlarda loslarning yurishi qiyinlashadi, bug'ular ham 50 sm li qorlarda yura olmaydi, cho'chqalar 30-40 sm li qorlarda kam

uchraydi. Chunki bunday qalin qorli joylarda ular ovqat topa olmaydi. Albatta sutemizuvchilarning tarqalishi boshqa hayvonlar singari yashash muhitiga bevosita bog'liq. Dastlabki sutemizuvchilar faqat quruqlikda daraxtda yashagan, evolyusion jarayonlar natijasida ular yer sharining boshqa mintaqalarida yashashga ham moslashgan. Sutemizuvchilar yashash sharoitiga qarab 4 ta ekologik guruhga bo'linadi: I. Yer ustida yashovchi sutemizuvchilar. II. Yer ostida yashovchi sutemizuvchilar. III. Suvda yashovchi sutemizuvchilar. IV. Uchar darrandalar. I. Yer ustida yashovchi sutemizuvchilarga eng ko'p turlar kirib, ular yer sharining barcha quruqliklarida, o'rmon, butazor hamda ochiq yerlarda yashashga moslashgan. O'rmonda yashovchilar ko'p vaqtini daraxtda o'tkazadi, daraxtda oziq topib yeydi, dam oladi va ko'payish uchun uya qurishda daraxt kovaklaridan foydalanadi. Masalan: kemiruvchilardan olmaxon, yirtqichlardan ayrim tur suvsarlar, maymunlarning ko'plab turlari daraxtda yashaydi. Qattiq yerda yurishga Prjevalskiy oti, zebra, jayron va sayg'oqlar moslashgan, chunki ularning barmog'i qisqargan, tayanish yuzi kichik. Yumshoq yerlarda yuradigan hayvonlarda (qumda, botqoqlikda, ko'p qorli hududlarda) oyog'ini tayanish yuzi keng bo'ladi (shimolda yashovchi kiyiklar, los). Tog'da yashovchi tuyoqlilarning (tog' echkilari, tog' qo'ylari) tuyoqlari o'tkir va mustahkam bo'ladi. O'rmonda yashovchi ko'pchilik sutemizuvchilarning hayot kechirishi quruqlikda, yer ustida o'tadi (ayiq, los, kiyik). Chunki ular ozuqasini yer ustidan topadi, daraxtga chiqolmaydi. Ba'zi sutemizuvchilar hayotining ko'p qismi daraxt bilan bog'liq, daraxtga o'rmalab chiqadi, urchiydi, dushmandan 491 saqlanadi (tupaylar, olmaxon, Janubiy Osiyo ayig'i va ko'pgina maymunlar). Ularning daraxtga o'rmalab chiqishi ham har xil, ko'pchiligi o'tkir tirnoqlari bilan, opossumlar esa dumi yordamida daraxtga chiqadi. Ba'zilar daraxtda sakraydi (gibbon va o'rgimchaksimon maymunlar, yalqov, ayrim chumolixo'rlar). O'rmonda yashovchilar ichida yarim daraxtda va yarim yerda yashovchilari ham bor. Masalan: sobol ozig'ini yerdan topadi. Sobol ozig'ining 20-50% ni kemiruvchilar, 30-60% ni yong'oq va boshqa mevalar, 5-10% ni qushlar va 1-15% ni olmaxonlar tashkil qiladi. Qora ayiq ham o'z ozig'ini yerdan topadi, mevalar va asal bilan oziqlanadi, daraxtga ham yaxshi chiqa oladi. Kemiruvchilardan bu guruhga burundiq kiradi. Ochiq joyda yashovchilar ham xilma-xil. Bu guruhga faqat yer ustida yashovchi tuyoqli hayvonlar, yer ostida uya qurib, ovqatini yer ustidan topuvchi qo'shoyoqlar, yumronqoziqlar, ko'pchilik yirtqichlar, tovushqonlar kiradi. Ochiq joyda yer ustida hayot kechiruvchi sutemizuvchilar o'simliklar bilan oziqlanadi (kemiruvchilar va tuyoqlilar). Tuyoqlilar tez chopishga moslashgan, ular oziq axtarib uzoq joylarga keng tarqalgan. Masalan: bizon soatiga 40-45 km, jirafa 45-50 km, arslon 80 km, gepard 110-112 km, yovvoyi eshak 50-55 km, ohu (g'izol) 65 km, bo'ri 45-60 km, zebra 65 km tezlikda chopadi. Bu hayvonlarning dushmandan saqlanish choralari tez yugurish bo'lib, ularni ko'zi yaxshi rivojlangan, bo'yin qismi uzun. Ko'pchiligi suvsizlikka chidamli bo'ladi (ot, tuya, jirafa).

Tuyoqlilar o‘zlari uchun uya yoki boshpana qurmaydi, bolalari to‘liq rivojlangan holda tug‘iladi. Gigant kenguru soatiga 40 km chopadi. Sahroda ochiq hududlarda qo‘shoyoqlar oziq topish uchun tez harakatlanishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Umurtqalilar zoologiyasi Dadayev.S, Saparov.K Toshkent <Turon-iqbol>2019.
2. Dadayev.S Toshmanov.N . Umurtqalilar zoologiyasidan kòp tanlov javobli test topshiriqlari. Metodik qòllanma. Nizomiy nomidagi TDPU nashriyoti. Toshkent 2008.
3. Dadayev.S. Umurtqalilar zoologiyasi. Maruzalar matni. Nizomiy nomidagi TDPU nashriyoti. - Toshkent 2000